

Проф. др Жарко Шћепановић

ОСЛОБОЂЕЊЕ БИЈЕЛОГ ПОЉА 1912. ГОДИНЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА ВЛАСТИ

1.

Балканским ратом 1912. г. ослобођено је Бијело Поље са околином испод турске власти. Ово подручје се до 1912. г, налазило у саставу сјеничког санџака (формиран 1902. г.), као казе (срезови) Доњи Колашин и Бијело Поље).

У саставу казе Доњи Колашин од 1910—1912. г. била су 32 села (9 села нахије Мојковац и 23 везана за центар казе Шаховићи, сада Томашево). Ова каза захватила је територију од црногорско-турске границе (ријека Тара) до самог Бијелог Поља и подручје Шаховића (Томашево) и Вранеша, односно Павина Поља.

Каза Бијело Поље имала је 1912. г. у свом саставу 138 села (45 села нахије Бихор, 11 нахије Брзава и 82 села подређена центру казе Бијело Поље).

Подручје Доњег Колашина и Бијелог Поља ослободиле су јединице Источног одреда црногорске војске од 9. до 14. октобра 1912. г. (Мојковац 9, Шаховиће 10, Бијело Поље и подручје Вранеша 11-ог, а остала села бјелопољске казе у току неколика наредна дана).

Одмах послије ослобођења ових мјеста командант Источног одреда генерал-сердар Јанко Вукотић је предузео потребне мјере да се живот овдје нормализује. На Мојковцу је оставио једну чету да одржава ред, а капетану пољске капетаније је наредио да капетанску канцеларију и телеграфску станицу пресели из Поља на Мојковац.

На дан ослобођења Бијелог Поља (11. октобра око 16 час.) Вукотић је издао „Повјерљиву наредбу“ којом је својој војсци изразио захвалност и честитао јој „улазак у Бијело Поље гдје се налазе многи важни споменици некадање српске величине“. На-

гласио је да од тога изузима оне војнике „који су кроз варош пљачке и зулуме чинили“, па је наредио подређеним командантима да се починиоци изгрета „пронађу и строго казне а каловође суду надлежном предаду“. Војсци је поново скренуо пажњу да води рачуна да онима који су се предали и онима који ће то убудуће чинити не би „ма и најмању ствар уништили“, а официри „строго да се држе Господаревих наредаба односно овог питања“.

Истог дана Вукотић је издао и „Проглас становницима Бијелог Поља и Колашина“ да од тог дана потпадају „под власт Господара Црне Горе Његовог Величанства Краља Николе Првог и Његових напредних закона“ и позвао их да буду „мирни, послушни, лојални и исправни грађани“.

Посебном наредбом командант одреда је образовао војне и грађанске установе за подручје Бијелог Поља и Доњег Колашина: за обласног управитеља новообразоване бјелопољске области Мила Дожића, члана Државног савјета Црне Горе; за предсједника Војног суда капетана Саву Анђелића; за чланове Стефана Потпарића и командира Ибра Булатовића и за секретара учитеља Алексу Поповића; за шефа жандармерије поручника Николу Ђиласа. За команданта Војног округа Бијелог Поља и Доњег Колашина Вукотић је поставио команданта Павла Вујисића.

Наредног дана отворена је телеграфска станица у Бијелом Пољу, а Обласној управи командант одреда је ставио на располагање заробљене турске љекаре Рефки Шашинагића и Исидора Ресоти.

Вукотић је 11. и 12. октобра обишао варош, присуствовао молевствију у цркви, разговарао са варошанима (један мањи број њих је већ од раније био у његовој војсци); послао је у Шаховиће (Томашево) Блажа Анђелића „с једном четом да држи ред и попише и уреди војни материјал“. Вукотић је затим одатле упутио прошћенски устанички батаљон Секула Бошковића са једном четом Пољана (из састава Колашинске бригаде) у помоћ Прекотарском одреду, који је, под командом командира Машана Божовића, као одељење Источног одреда, оперисао у правцу Пљеваља.

У Бијелом Пољу Вукотић је примио и представнике муслиманског становништва, међу којима и изасланство из Вранеша („Код мене су били Мушовићи и остали Никшићи а Асанбеговић је писмо послао“, јавио је краљу). Преко ових представника Вукотић је поручио избјеглицама да се врате својим кућама, јер ће им се „све имање узети у касу“, тј. огласити државним. Избјеглица је било прилично, јер како је наступала црногорска војска муслиманско становништво је масовно бјегало к вароши и даље. Затим, турска војска, дио муслиманског становништва из вароши (међу њима и прваци — Амир-бег Кучевић и др.) и нешто избјеглица из околних села повукли су се у правцу Сјенице, Рожаја и Новог Пазара. Избјеглице из Обода, Лијеске, Шаховића и Вра-

неша бјегале су к Пљевљима и Пријепољу („племе Каљића готово цијело побјегло је пут Пријепоља“, стоји у једном извештају).

Тринаестог октобра (увече) командант одреда је издао наредбу за покрет трупа наредног дана ка Беранам (Иванград). Циљ покрета била је Полица, али киша и јака магла наметнули су успореније кретање, па је Вукотић 14. октобра преноћио у Лозној. Из Лозне је послао извештај краљу да се „Доњи Биор тј. од Бијелог Поља доведе скоро цио предао“, да су из Лозне избјегли бегови Ђоровићи и нешто аскера, да се остало становништво масовно предаје и да Турци само мјестимично пружају отпор.

Наредног дана (15. X) дошло је до жестоких борби на Тиврану и Јејевици, а дио Колашинске бригаде очистио је од башибозучких снага Горњи Бихор. Тако је бјелопољски крај био ослобођен и извршене све припреме за напад на Беране, које су Турци напустили ноћу између 15. и 16. октобра.

Одмах послје одласка главнине војске из Бијелог Поља, у село Ораховицу су упали муслимански одметници и запалили неколико кућа. На жалбе Ораховичана Вујисић је наредио да се са Оброва испали неколико топовских граната у правцу Ораховице и тамо је послата чета Прошћенаца, па су прилике брзо сређене. Ораховичанима је затим дато оружје да се сами бране. Наоружавање српског становништва настављено је и у другим селима, па је већ средином октобра, тј. за свега неколико дана од ослобођења, било под оружјем 1500 добровољаца. Прошћенци, Баричани, дјелимично Брзавци и из Крша Фемића и још неких села били су наоружани и прије избијања ратног сукоба. Захваљујући овим мјерама ред је углавном успостављен, осим што се око 300 наоружаних Муслимана од Шаховића и Вранеша под вођством бимбаше Орла Каљића било одметнуло и прикључило турским снагама из околине Пљеваља, које су водиле борбе са одредом Машана Божовића.

Из састава добровољаца најприје су формирана 3 батаљона: Прошћенско-барички, Брзавски и Бјелопољско-орახовички. Касније је формиран и Пећарско-пештерски батаљон. Организацију ових јединица извео је, према упутствима команданта Источног одреда, командант Војног округа Вујисић. Од тих снага из састава Прошћанско-баричког и Брзавског батаљона послате су по три чете Машану Божовићу. Али, борбена способност добровољачких јединица, изузимајући Прошћанско-барички батаљон, била је таква да се на њих ван свог краја у тежој ситуацији није могло рачунати. У вези са тим Божовић је извијестио Вукотића да „двије чете из Фемића Крша нијесу хтјели учествовати у борби него су се повратили натраг прије него сам их видио два официра остали су код мене“. Људство Бјелопољско-орახовичког батаљона требало је обучити руковању оружјем. Добровољачке јединице су се у прво вријеме могле употријебити само у позадинским служ-

бама, пошто се сваки одлазак ван свог краја завршавао масовним дезертерством.

Обласна управа, Војни округ, Општинска управа (варошка општина је организована одмах по ослобођењу) и све остале институције сав свој рад подредиле су интересима фронта. Требало је изнова организовати све службе и завести ред, а војни обвезници из старе црногорске границе, па и официри, нерадо су остајали у позадинским службама у новоослобођеним крајевима, а они су били потребни и ради обучавања добровољачких јединица.

Средивши прилике у ближој околини Бијелог Поља и на подручју Доњег Колашина, командант Војног округа је 23. октобра извршио покрет у правцу Сјенице са 3 чете Пољског, 4 чете Брзавског и двије чете Бјелопољско-ораховичког батаљона и једним топом, са циљем да разбије заостале групе редифе и башибозука и разоружа тамошње муслиманско становништво. У Бијелом Пољу је оставио једну чету из Пољског и једну из Брзавског батаљона, варошку и равноречку чету из Бјелопољског батаљона и један топ са посадом на Оброву.

Покрет је изведен у двије колоне. Једна, под командом Вујисића, кретала се правцем Бијело Поље—Расово—Губавач—преноћиште Баре, а друга, коју је предводио поручник Грујица Грдинић, правцем Бијело Поље—Бољанина—Влах—Бистрица—Радојева Глава—преноћиште у Јабланову, да би сјутрадан наставила преко Пожегине, Дебељака, Гргаја, Гошева и Вишњева са преноћиштем на Јеленку, док је Вујисићева колона са Бара већ у девет сати избила на Угринац, доминирајући позицију Сјеницом. Пошто се око Сјенице водила борба између турске и србијанске војске, Вујисић је усмјерио топовску паљбу на турске положаје са којих су се ови повукли. Ова колона је разоружала село Тријebene, одакле је поручник Бошко Бошковић са два официра и неколико војника послат на положаје српске војске са којом су заједно ушли у Сјеницу.

Послије размјене информација са командантом српске Јаворске бригаде, сјутрадан (25. X) одјељење црногорске војске (сједињене обје колоне) извршило је покрет правцем Забој—Црвена локва—село Долићи, гдје је преноћило. Наредног дана разоружано је више пештерских села и прикупљено 1000 пушака. Према Вујисићеву извјештају: „Сва села су донијела оружје доста добро осим извјесан дио који се није хтио драге воље предати, него су почели отварати паљбу на нашу војску који су их јуначки напали и од истих пољски батаљон поубијао и посјекао 20 зликоваца“.

Слиједећег дана (27. X) одјељење је пошло из Долића преко Бољара, Црвског, Корита за Шиповице, али, према извјештају Вујисића, кад су „наишли на Корита и Бољаре и на село Личине“ пружен им је отпор од стране мјесних Муслимана, који су се супротставили разоружању. Међутим, судећи по броју убијених

мјештана (60) и (толико) разоружаних, могуће је да су овдје извршене репресалије, јер је симптоматично да одјељење није имало губитака.

Пошто је преноћило изнад села Ивања, одјељење се 28. октобра вратило у Бијело Поље. О изведеној акцији Вујисић је обавијестио команданта Источног одреда напоменувши да намјерава с војском проћи и поред Лима да разоружа неколико села и похвата одметнике с подручја Доњег Колашина, који се бијаху склонили на том међупростору операционих зона српске и црногорске војске. Непознато је да ли је Вујисић извео ову акцију, јер му је ускоро предстојао покрет ка Скадру. И Машан Божовић, послите ослобођења Пљеваља, у која су 28. октобра ушле јединице његовог одреда заједно са дјеловима српске Јаворске бригаде, хитао је к Пећи да уђе у састав главнине Источног одреда. То је тражио и Вујисић, који је јављао Вукотићу да је обишао сва села око Бијелог Поља и разоружао их, па је питао зашто да са толиком војском стоји у Бијелом Пољу кад је све мирно, а ту је остао и батаљон Секула Бошковића, који је раније био послат у помоћ Божовићу.

За Вујисићев полазак, а посебно и за полазак батаљона Секула Бошковића, заузимао се и Машан Божовић, који је из Берана обавијестио Вукотића (4. XI) да с њим иде Шаранско-језерски батаљон састава 750 бораца и других 450 војника (из Крупица, Пренђана и др.) под командом Петра Ђурашковића, док су „остали Затарци позапирали и скрили се те их није требало ни рачунати“. Пошто је примио ово обавјештење, Вукотић је наредио Божовићу: „Батаљон Петра Ђурашковића, тј. сви усташи нека се врате у Пљевља и околину“, мада је краљ био наредио да с Божовићем пође најмање 1500 бораца.

Пад Сјенице, а затим и Пљеваља и даље напредовање снага Источног одреда (30. октобра заузета је Пећ, а 4. новембра и Ђаковица) утицали су да се прилике у Бијелом Пољу и околини колико-толико среде. Отпочео је и повратак муслиманског живља из избјеглиштва. Вујисић је потом приступио припремама за одлазак ка Скадру, јер је 11. новембра добио наређење од Вукотића да с Пољским батаљоном Колашинске бригаде и Прошћенским добровољачким путујући „дневи ноћи“ иду ка Подгорици (Титоград). Истина, Вукотић је поново упозорио Вујисића да ове јединице пођу само ако нијесу потребне у Бијелом Пољу, гдје је поред добровољачких батаљона требало оставити и једну чету Пољана.

Примивши ово наређење, Вујисић је 13. новембра обавијестио Вукотића да су поред Прошћанско-баричког образована још 3 батаљона (Бјелопољски, Брзавски и Пећарско-пештерски) и да је наименовао: за команданта Бјелопољског батаљона командира Малишу Ивановића (Томовић), који је уједно одређен за заступника команданта Војног округа; за команданта Пољског бата-

љона Грујицу Грдинића; за команданта Пећарско-пештерског Николу Анђелића и за команданта Брзавског батаљона Јакова Дрљевића. Вујисић је даље обавијестио Вукотића да у Бијелом Пољу оставља Бјелопољски, Брзавски и Пећарско-пештерски батаљон, вод батерије са оба топа и 60 војника из Пољског батаљона. Он је затим са Пољским и Прошћенским батаљоном пошао у правцу Подгорица—Скадар, гдје су имали да уђу у састав Колашинске бригаде.

Тако је убрзо по ослобођењу Бијелог Поља формиран Бјелопољски добровољачки одред. Вујисић га у преписци назива одјељењем, одредом, а у преписци с јединицама Јаворске бригаде и бјелопољском бригадом. Овдје ваља напоменути да су чиновници у црногорској војсци били: потпоручник, поручник, капетан, командир, бригадир и дивизијар. Постојао је и „официр народне војске“ у рангу потпоручника, као нека врста резервних официра. Нижи чиновници били су: водник (у народној војсци), наредник (у регрутима, артиљерији и митраљеским јединицама) и десечар. Поред тога постојали су и барјактари: бригадни, батаљонски и четни.

2.

Прве органе власти за подручје Бијелог Поља и Доњег Колашина организовао је командант Источног одреда, али ове власти формиране у ратним условима имале су војни карактер. И обласни судови, основани од команданта одреда, усљед нередовних прилика имали су статус војних судова. Да би се што прије и што правилније извршила организација власти у новоослободјеним крајевима Министарство унутрашњих дјела образовало је 9. децембра 1912. г. (26. XI по ст. календару, који је био у примјени у Црној Гори) комисије да ту организацију изврше. За бјелопољску област одређена је Комисија у саставу: Милић Дабетић, Периша Пајковић и Миливоје Јоксимовић (сва тројица учитељи), који су добили „Опсег граница“ области. Комисије су имале задатак да из више села и заселака образују општине са најмање 400 а највише 600 домова. Општине би добиле називе по мјесту у ком буде одређено њихово средиште, а оно је имало да буде „у најживљем мјесту промета“ и по могућности да „сједиште канцеларије буде ондје, гдје има највише српског живља“.

Комисије су имале да израде и предлог за организацију капетанија у које би ушло најмање 4 а највише 6 општина. И за сједишта капетанија требало је предвидјети најпрометнија мјеста. На челу капетанија стајао је капетан. Били су то полицијско-судски органи, које је, на предлог обласног управитеља, постављао министар унутрашњих дјела.

Управу општине чинили би предсједник, три одборника и три њихова замјеника. Комисије су биле дужне да предложе пред-

сједнике општина, који су ступали на дужност када их потврди надлежни обласни управитељ. Било је предвиђено да свака општина има и по четири пандура које би постављао предсједник општине.

Проучивши географски и топографски положај бјелополске области, а према добијеном „Опсегу граница“ исте, Комисија је приступила организовању капетанија и општина, о чему је поднијела извјештај министру унутрашњих дјела. Дат је предлог да се у бјелополској области формирају три капетаније: бјелополска са сједиштем у Бијелом Пољу, шаховићка са сједиштем у Шаховићима (Томашево) и Бродаревска за чије је сједиште било предвиђено Бродарево.

Комисија је предложила да у састав бјелополске капетаније уђу ове општине: лозанска, затонска, коритска, расовска и савинополска, док је бјелополска општина, како је напоменуто, образована одмах по ослобођењу Бијелог Поља. Ова општина, као варошка, образована је у смислу Закона о уређењу варошких општина у Црној Гори. По том Закону ове општине су имале извјесну самоуправу. Иначе, према извјештају Комисије, Надзорна управа варошке управе у Бијелом Пољу имала је предсједника (Михаило Бајић) и 4 одборника (Тодо Пајевић, Андро Станић, Хилми-бег Кајабеговић и Ејуб-бег Заимовић).

У вароши је било 164 српских и 560 муслиманских (у извјештају „турских“) домаћинстава, тј. укупно 724 домаћинстава. Из вароши је било 15 муслиманских домаћинстава која су избјегла испред црногорске војске и до почетка рада ове Комисије нијесу се била вратила.

Према предлогу Комисије, у састав шаховићке капетаније улазиле су ове општине: шаховићка, равноречка, мојковачка, стожерска и недакуска, а бродаревска капетанија би имала 4 општине (бродаревска, павинополска, кањска и барска). Бродарево и Баре (сјеничке) била је запосјела црногорска војска, па је зато дат предлог за образовање капетаније и општине Бродарево, док су србијанске власти на бродаревској страни образовале општину Комаран. Тада је образована и црногорска општина Баре.

Касније, када је у јесен 1913. г. извршено разграничење између Црне Горе и Србије, дошло је до промјена на овој страни. Граница је ишла линијом Бијов гроб—Радујево брдо — између Кања и Метањца (остао Црној Гори), затим на косу Смрчева гора (остављајући Вољавац и Боришиће Црној Гори, а Крајиновиће и Баре Србији), одакле се граница благо повијала (Пожегина и Мојстир Црној Гори, а Вишњево, Црвско и Бољари Србији), па затим избијала на Крушчицу и Моравац. Исте године краљ Никола је издао прокламацију о присаједињењу Краљевини Црној Гори свих новоослобођених крајева у границама које су одређене према Србији.

Интересантно је да су се комисије за разграничење општина у бјелопољској и беранској области споразумјеле да села Заград са 48 и Крш Фемића са 37 кућа, која су припадала бјелопољској области, припадну општини Штитари беранске области, што је надлежни министар одобрио. Постављало се и питање села Крупица — да ли да припадну бјелопољској или пљеваљској области, али је одлучено да припадну Пљевљима. Затим, пошто је проучио извјештај Комисије (поднесен у јануару 1913), министар унутрашњих дјела је одлучио да се у бјелопољској области образује само једна капетанија са сједиштем у Бијелом Пољу и за њеног капетана поставио учитеља Љубомира Зечевића. Наиме, у међувремену је, на основу одлуке Министарског савјета, Министарство унутрашњих дјела укинуло већину раније образованих обласних управа у новоослобођеним крајевима. Задржане су само двије обласне управе (Бијело Поље, у чији су састав улазиле бјелопољска, пљеваљска, беранска и рожајска капетанија, и Обласна управа Пећ, са пећком, гусињском и ђаковичком капетанијом).

Овим рјешењем није било задовољно муслиманско становништво Доњег Колашина, па је Смаил-бег Хасанбеговић са више од 40 муслиманских првака, у име 1500 муслиманских домова, у фебруару 1913. г. упутио телеграм краљу с молбом да се не укида шаховићка капетанија и да им капетан и даље буде Шпиро Вујисић. У телеграму се наводи: „За вријеме турско Доњи Колашин је био стално кајмакамлук али од стране турских чиновника никад нијесмо тако задовољни били, као што смо сада задовољни са управом капетана Шпира“. Телеграм је, по краљевој наредби, прослијеђен министру унутрашњих дјела, који нареди Обласној управи у Бијелом Пољу да позове потписнике и да их упозори „да овако што не смију упућивати Њег. Величанству“. Међутим, административне промјене су у то вријеме биле доста честе, па су касније поред бјелопољске постојале и шаховићка и брзавска капетанија.

Предлог који је у јануару 1913. г. поднијела Комисија за организацију капетанија и општина у бјелопољској области вишеструко је интересантан. У прилогу предлога наведена су сва села области са бројем српских, муслиманских (у извјештају „турских“) домаћинстава, бројем одбјеглих и др. Извјештај представља својврстан попис становништва бјелопољске области изведен непосредно послје ослобођења Бијелог Поља и околине од Турака. Зато и наводимо шематски дио извјештаја Комисије:

БЈЕЛОПОЉСКА КАПЕТАНИЈА

Расовска општина — сједиште Расово

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Обров	4	36	40	—
2. Лознице	8	20	28	—
3. Ресниџ	29	54	83	1
4. Растока	6	36	42	—
5. Бољанина	5	86	91	—
6. Расово	21	50	71	—
7. Његњево са Олујама	25	6	31	—
8. Губавач	1	49	50	—
9. Зминац	—	54	54	—
10. Припчићи	—	55	55	2

За предсједника расовске општине предложен је Милета Марић, за секретара Милош Шћепановић, а за одборнике: Јово Михајловић, Мато Ракоњац и Ахмо Франца. За замјенике одборника предложени су: Косто Фурунцић, Јусо Међедовић и Махмут Бучан.

Комисија је предложила да се отвори школа у Расову.

Коритска општина — сједиште Корита (Дервовића хан)

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Црвско	28	9	37	—
2. Негобратина	—	7	7	—
3. Дупљаци	2	19	21	—
4. Горња Корита	10	17	27	—
5. Чампари	13	—	13	—
6. Ђаловићи	12	—	12	—
7. Осман-бегова Махала	4	24	28	—
8. Пећар Село	—	33	33	—
9. Годуша	—	68	68	—
10. Врсаљке	—	5	5	—
11. Сипање	—	27	27	—
12. Шиповице	—	8	8	—
13. Жилићи	—	2	2	—
14. Добродоле	—	35	35	—
15. Годијево	2	116	118	—

За предсједника коритске општине предложен је Јанко Кргушић, за секретара Никола Ивановић и за одборнике: Осман-ага Сијарић, Симо Лазовић и Мићо Новчић, а за замјенике одборника: Салија Дервовић, Мартин Јелић и Рецо Хоџић.

Предложено је да се отвори школа у Коритима (Дервовића хан).

Затонска општина — сједиште Затон

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Потоци	7	—	7	—
2. Доња Црнча	10	15	25	—
3. Кошевари	—	10	10	—
4. Дубово	4	23	27	—
5. Костићи	—	40	40	—
6. Ракља	—	16	16	—
7. Лахоло	—	25	25	—
8. Журене	2	15	17	3
9. Горња Црнча	—	22	22	—
10. Јасен	1	15	16	—
11. Пишање	—	19	19	1
12. Пашића Поље	1	8	9	1
13. Комине	—	9	9	1
14. Вољавац	—	6	6	—
15. Храное	—	7	7	—
16. Руђевине	1	5	6	—
17. Галиће	—	19	19	—
18. Бријег	1	15	16	—
19. Клинац	3	24	27	—
20. Одрин	—	14	14	1
21. Витаче	—	12	12	1
22. Подубље	1	16	17	—
23. Ново Село	9	9	18	1
24. Јоше	3	6	9	—
25. Сакате	1	6	7	—
26. Срђевац	—	48	48	1
27. Ивање	39	65	104	2

За предсједника затонске општине предложен је Вук Реџић, а за секретара Јован Зејак; за одборнике су предложени: Пуниша Бошковић, Мустафа Идризовић и Елмаз Ђеранић и за њихове замјенике: Средо Шебек, Максим Миладиновић и Селман-бег Хајдарпашић.

Комисија је предложила да се отворе двије школе у овој општини, и то у Ивању и Затону.

Савинопољска општина — сједиште Савино Поље

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Брчве	4	27	31	—
2. Боришићи	—	17	17	—
3. Пресјеченик	2	11	13	—
4. Ботуриће	11	30	41	—
5. Жиљак	3	18	21	—
6. Побретиће	—	34	34	—
7. Миројевиће	1	41	42	—
8. Медише	1	16	17	—
9. Савино Поље	—	21	21	—
10. Долац	—	13	13	—
11. Костеница	28	10	38	—
12. Радојева Глава	1	28	29	—
13. Шоља	—	22	22	—
14. Мокри Луг	4	7	11	—
15. Врх	16	5	21	—
16. Јабланово	12	3	15	—
17. Стубо	—	22	22	—

За предсједника општине је предложен Сава Ракочевић, а за секретара Радивоје Палевић. Предложена су три одборника: Хусеин Хасанбеговић, Ђоко Нововић и Раца Пуовић и два замјеника (Аго Махмутовић и Мухарем Мушовић).

Дат је предлог да се отвори школа у Савином Пољу.

Лозанска општина — сједиште Лозна

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Трубина	1	18	19	4
2. Јагоче	19	4	23	—
3. Лозна	15	49	64	6
4. Црниш	4	40	44	1
5. Љешница	6	—	6	—
6. Орахово	—	18	18	—
7. Азани	24	7	31	—
8. Вршево	—	43	43	—
9. Туцање	—	61	61	—
10. Годочеле	—	40	40	—
11. Јовице и Паљух	—	39	39	—
12. Црхаљ	3	24	27	—
13. Врба	1	22	23	—
14. Краденик	—	19	19	—
15. Радулићи	14	19	33	—
16. Биоча	—	30	30	—
17. Гојевиће	—	11	11	—
18. Пода	—	16	16	—

Предложена је управа општине у саставу: предсједник Теофил Раденовић, секретар Вукајло Мишнић, одборници — Миливоје Вукајловић, Дмитар Радовић и Фета Хајдарпашић, а њихови замјеници Никола Куч, Јосиф Булатовић и Тахир Бабићић.

Комисија је предложила да се отвори школа у Лозној.

БРОДАРЕВСКА КАПЕТАНИЈА

Бродаревска општина — сједиште Бродарево

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Балићи	—	58	58	—
2. Комадине	—	37	37	—
3. Слатина	8	69	77	—
4. Бродарево	—	113	113	—
5. Оштра Стијена	—	53	53	—
6. Гостун	—	19	19	—
7. Заступ	—	65	65	—
8. Баре	—	28	28	—
9. Добриње	17	41	58	1

За предсједника општине је предложен Вуле Журић, а за секретара Мирко Томовић; за одборнике Шабан Балићевац, Франо Подбишћанин и Бејто Кријешторац, а за замјенике Нурко Алиловић, Ариф Балија и Ђуле Балићевац.

Преложено је отварање школе у Бродареву.

Кањска општина — сједиште Кање

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Кање	—	108	108	—
2. Миоче	32	71	103	3
3. Ораховица	90	38	128	—
4. Уневина	13	—	13	—
5. Гранчарево	6	158	164	3

За предсједника општине Кање предложен је Милован Мињевић, за секретара Миливоје Крговић, за одборнике Косто Гојачанин, Ђорђије Ковачевић и Шућур Хоџић, а за њихове замјенике одређени су: Решмо Суљевић, Нушин Зековић и Милосав Кнежевић.

Комисија је предложила да се отвори школа у Ораховици.

Барска општина — сједиште Баре

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Пећарска	38	—	38	—
2. Мојстир	11	39	50	—
3. Пожегина	11	—	11	—
4. Врбница	23	1	24	—
5. Баре	—	36	36	1
6. Вишњево	14	12	26	—
7. Црешњевица	10	7	17	—
8. Блато и Језеро	12	5	17	—
9. Крајиновићи	14	—	14	—
10. Тутићи	9	—	9	—
11. Гошево	11	—	11	—
12. Гргаје	16	12	28	1
13. Подбрежје	—	10	10	—
14. Вољавац	—	19	19	—
15. Биједићи	6	5	11	—
16. Захумско	29	12	41	—
17. Височка	2	10	12	—
18. Родијеља	—	17	17	—
19. Ушановићи	1	12	13	—

Комисија је за предсједника предложила Милију Бошковића, за секретара Крста Анђелића; за одборнике Илију Радовића, Максима Поповића и Мурсела Бучана, а за замјенике одборника предложени су Јовица Шебек, Лазо Гребовић и Васо Дишовић.

Дат је и предлог да се отвори школа у Барама.

Павинопољска општина — сједиште Павино Поље

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Бабајићи	2	66	68	1
2. Кичава	—	78	78	—
3. Павино Поље	66	168	234	2
4. Садиковићи	—	37	37	—
5. Граб	41	129	170	—

Према предлогу Комисије за предсједника је требало поставити Хамди-бега Хасанбеговића, а за секретара Јована Крговића. За одборнике су предложени: Јусуф-бег Хасанбеговић, Милета Кувелић и Вуксан Јоксимовић, а за њихове замјенике Аџика Адиловић и Фека Даутовић.

Предложено је да се отвори школа у Павином Пољу.

ШАХОВИЋКА КАПЕТАНИЈА

Шаховићка општина — сједиште Шаховићи

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Папе	—	105	105	3
2. Потрк	11	86	97	—
3. Обод	7	14	21	10
4. Лијеска	29	53	82	6
5. Шаховићи	1	61	62	4
6. Вранштица	10	56	66	2
7. Чокрлије	5	66	71	—

За предсједника је предложен Радојица Рмандић, за секретара Машан Анђелић; за одборнике Суљага Никшић, Петар Влаховић и Милан Дамјановић и за њихове замјенике Рагиб Фековић, Медо Гановић и Ислам Бабаић.

Према предлогу Комисије требало је отворити школу у Шаховићима.

Стожерска општина — сједиште Стожер

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Барице	81	—	81	—
2. Стожер	61	11	72	—
3. Писана Јела и Грубанова гора	49	—	49	—
4. Блишково	31	35	66	2
5. Горице	22	17	39	—
6. Коврен	23	81	104	—
7. Соколац	1	15	16	—

Предложена је управа општине у саставу: предсједник Сава Ђоговић, секретар Милош Дуловић, одборници Јаков Мрдак, Раде Шестовић и Муле Муминовић, а за њихове замјенике Јаков Секулић, Јанко Човић и Алија Бахор.

Предложено је отварање школе у Стожеру.

Мојковачка општина — сједиште Мојковац

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Мојковац	—	70	70	27
2. Лепенац	—	65	65	4
3. Жари	6	79	85	9
4. Мекићи	—	4	4	11
5. Прошћење, Стричина и Мушовићи	136	20	156	5

Комисија је предложила да предсједник општине буде Милан Палевић, а секретар Миле Анђелић; за одборнике су предложени: Тодор Јокић, Миладин Медојевић и Синан Кофрц, а за њихове замјенике Машо Балијагић, Гаврило Делић и Мурко Хоцић.

Предложено је да се у овој општини отвори једна школа, и то у Прошћењу.

Равноречка општина — сједиште Равна Ријека (Слијепач Мост)

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Острел	15	—	15	—
2. Побрњица	5	5	10	—
3. Влашко Поље и Врапче Поље	5	24	29	—
4. Мајсторовина	12	—	12	—
5. Прибиловићи	10	15	25	3
6. Дио	6	10	16	—
7. Јабучно, Папратине Бојишта, Тошевине и Тусто	—	84	84	20
8. Љстине, Ракоње, Медановићи и Бабића Бријег	3	31	34	4
9. Крушево	8	29	37	5
10. Пали	—	27	27	3
11. Ракита	16	—	16	—
12. Оклади	—	21	21	6
13. Церово и Запоточе	1	57	58	1
14. Црнионица	—	22	22	1

За предсједника одштине предложен је Савић Журић, а за секретара Михаило Мињевић. Комисија је предложила одборнике Радосава Нишавића, Паша Љуцу и Радована Ракоњца и њихове замјенике Мумина Аџибулића, Мехмеда Џукелу и Мустафу Џукелу.

Предложено је да се школа отвори у Равној Ријеци (Селишта).

Недакуска општина — сједиште Недакуси

Име села	Број домова			
	српских	муслиманских	свега	одбјеглих
1. Недакуси	11	55	66	1
2. Поткрајци	6	38	44	—
3. Сутиван и Кукуље	5	122	127	3
4. Љешница	—	141	141	6
5. Крокочево, Ђуковац и Идриско Брдо	—	61	61	3

Овдје је напоменуто да заселак Ђуковац (28 домаћинстава) треба изузети из надакуске општине и додати га бјелопољској, гдје је, какс се наводи, и урачунат.

Комисија је за предсједника недакуске општине предложила Милету Анђелића и за секретара Јанка Гашовића. Дат је предлог и за одборнике (Махмут-бег Капетановић, Рамо Рачић и Јакуп Салковић) и њихове замјенике (Адем-бег Шеховић, Авдул Мартиновић и Рашид Банда).

Комисија је предложила да се отвори школа у Недакусима.

Није познато да ли су предложени предсједници и секретари ступили на дужност. Обласна управа из Бијелог Поља је неколико пута тражила од Министарства унутрашњих дјела да јој се достави организациона шема, па је ово одговорило да ће то одмах учинити. Међутим, касније се у неким општинама јављају друга лица као предсједници, што значи да је дошло до неких измјена.

Раније је напоменуто да је у јануару 1913. г. смањен број обласних управа у новоослобођеним крајевима и у вези с тим смањен је и број капетанија, али су касније поново успостављене шаховићка, брзавска, а једно вријеме је постојала и лозанска капетанија.

Реформисана обласна управа је према наредби Министарства унутрашњих дјела од чиновника могла имати: секретара, два писара, једног практиканта, шефа полиције са 42 жандарма и три послужитеља, док је све чиновнике преко тога броја требало отпустити. На челу обласне управе и даље је стајао обласни управитељ.

Послије разграничења Србије и Црне Горе и присаједињења новоослобођених крајева Црној Гори (22. XI 1913) донесена је Уредба о управним, судским и финансијским властима у новоослобођеним областима. У складу с територијално-административном подјелом Краљевине Црне Горе, и ови крајеви подијељени су на области, ове на капетаније, а капетаније на општине, које су се састојале из више села. Тиме је правно санкционисано већ постојеће стање, а извршене су и неке територијално-административне промјене.

Овом Уредбом у новоослобођеним крајевима установљене су четири области — пећка, беранска, бјелопољска и пљеваљска. У саставу бјелопољске области биле су бјелопољска и брзавска капетанија (касније у вријеме I свјетског рата постојала је и шаховићка капетанија) и варош Бијело Поље са статусом варошке општине.

Саобразно одредбама ове Уредбе управне власти биле су: обласне управе, капетанства, општинске управе и сеоски кметови, а судске власти: обласни судови (бјелопољска област припала је колашинској судској области), капетански судови, општинско-варошки судови и предсједници сеоских општина.

Уредба је предвидјела и организацију финансијских власти — царинарница и др. Једна царинарница формирана је у Бијелом Пољу.

Послије разграничења Црне Горе и Србије у бјелопољској области било је 12 сеоских општина (умјесто 14, колико је била предложила поменута Комисија у јануару 1913). Општине Бродарево, Баре и Кање (дјелови барске и кањске општине) припале су Србији, а формирана је нова ораховичка општина.

У 1914. г. извршен је попис становништва, који овдје наводимо по општинама (без вароши Бијело Поље, о чијем становништву не расплажемо подацима):

Бјелопољска област

Општина	Православни	Муслимани	Остали	Укупно
1. Мојковачка	1293	1581		2874
2. Равноречка	679	2003		2682
3. Стожерска	1971	1160		3131
4. Павинопољска	641	3230	29	3190
5. Шаховићка	384	2819		3203
6. Недакуска	119	2132		2251
7. Лозанска	604	2740		3344
8. Затонска	670	2185		2860
9. Расовска	687	2237		2924
10. Савинопољска	587	1701		2288
11. Коритска	792	2426		3218
12. Ораховичка	705	1252		1957
Укупно:	9132	25.466	29	34.627

Из података овог пописа и података које је у свом извјештају навела Комисија за организацију општина види се да је у бјелопољској области била знатна бројна премоћ муслиманског становништва. Само у стожерској општини однос је био нешто друкчији, али укупно у области (ван вароши) однос је 9.132 православних према 25.466 муслиманског становништва. Такође је интересантно да је у општини Павино Поље 29 становника сврстано у рубрику „остали“, а из других рубрика овог пописа (овдје их не наводимо) познато је да у области није било ни једног католика. Затим, овдје ваља истаћи да је од првог дана рата 1912. г. па до дана пописа у области дошло до знатнијих измјена у саставу становништва. У том временском размаку дошло је до осјетнијег исељавања муслиманског и већег прилива становништва из предбалканске Црне Горе.

3.

Још у току ратних операција командант Источног одреда сердар Вукотић се старао да се спријече злоупотребе било које врсте. Својим војницима је забранио сјечу глава, мада је било појединих случајева да је та наредба изиграна. Вукотић је упозоравао на хуман поступак према заробљеницима и нејачи, истичући да је њихова дужност да заведу ред којег у тим мјестима није било и да није достојно јунака да пале куће и пљачкају. Он с фронта пажљиво прати прилике у ослобођеним мјестима, па наређује Обласној управи у Беранама да у Бихор пошаље писаре да попишу шта је појединцима опљачкано и да се о томе обавијесте обласне управе у Бијелом Пољу и Рожајама. Озбиљно је упозорио команданта Војног округа беранско-рожајског да се пљачкању учини крај, јер у противном биће смијењен с дужности. Пошто је ово упозорење било упућено једном истакнутом и врло заслужном команданту, јасно је да је Вукотићу било стало да се безакоња спријече.

И поред свих интервенција и упозорења команданта Источног одреда и захтјева да се недисциплиновани војници и други пљачкаши предају суду, злоупотреба је било. До њих је, поред осталог, дошло и зато што су за посаду у ослобођеним крајевима остављене добровољачке јединице или јединице из пограничних крајева предбалканске Црне Горе, а ови су сматрали да су наступили дани освете. За људство из ових јединица муслиманско становништво је било „турско“, па пљачке, отимачине, уцјене и појединачна убиства нијесу били ријетка појава. И дио чиновника у новопостављеним органима власти био је склон коруптивним радњама и другим злоупотребама; ограниченог погледа и без већег смисла за државотворност, они су изазвали низ нежељених посљедица.

На учестале жалбе из ослобођених крајева (из Вранеша су ишли изасланици краљу) краљ је одредио свога специјалног изасланика командира Павла Вујисића (враћен је од Скадра) да те жалбе извиди. Специјалном изасланику је придодато неколико официра и војних чиновника, нешто војника и потребна послуга, а на располагање су му стављена и знатнија финансијска средства. Ова ванредна комисија, у коју су поред Вујисића ушли поручник Бошко Бошковић, Сава Драговић, Вукашин Божовић и Ђуро Вучинић, пошла је из Подгорице 2. децембра (19. XI по ст. календару), а имала је задатак да обиђе Гусиње, Плав, Беране, Пећ, Ђаковицу, Рожаје и Бијело Поље, установи евентуалне злоупотребе и кривце позове на одговорност.

Комисија је о свом раду редовно подносила извјештаје, а изасланик је локалним управним властима издавао строге наредбе да се злоупотребе спријече а кривци упућују у подгорички затвор. Комисија је свој рад организовала тако што је вршила преглед списа мјесних власти, сазивала муслиманске прваке ради добијања њихових изјава о евентуалним злоупотребима, вршила саслушања и примала жалбе грађана.

Први извјештаји изасланика Вујисића нијесу указивали на веће злоупотребе. Стиче се утисак да се жељело да се извјесне ствари заташкају. Незадовољан Вујисићевим извјештајима, краљ га је, преко дежурног ађутанта, оштро опоменуо, упозоривши га да је он делегат „који је послат тамо да туче, да вјеша оне фалиотне људе који грде име црногорско у те новодобијене крајеве“, а не да са 30 жандарма броји фишке по слагалиштима. Већ у наредном извјештају Вујисић се правда и истовремено обавјештава да је у Беранама извршена тјелесна казна над четворицом пљачкаша, а пошто је извршена пазарним даном дјеловала је упозоравајуће.

Откривене злоупотребе и учестале жалбе принудиле су владу да формира Комисију за извиђај злоупотреба државних чиновника. Комисију је формирало Министарство војно у саставу: сердар Јоко Јовићевић и предсједник Обласног суда у Подгорици Михаило Пламенац, док је дјеловоћа Комисије био Андрија Мрчарица. Упућена је у Рожаје, али је по жалби народног посланика Блажа Анђелића влади на злоупотребе у бјелопољском крају, надлежност Комисије проширена и на Бијело Поље, гдје је извиђаје вршила у децембру 1912. и у јануару 1913. г.

Црногорској влади је било стало да се прилике у новоослобођеним крајевима среде, па су тамо са Цетиња упућиване разне комисије. У јулу и августу 1913. г. у Бијелом Пољу је радила Исљедна комисија. Иначе, у Бијело Поље су у то вријеме поред комисија често долазили и разни изасланици са задатком да сузбију злоупотребе тамошњих органа власти. Јер, Цетињу су из Бијелог Поља често пристизале жалбе, било од стране муслиманског становништва или појединих службеника. Тако је секретар Обласне управе (Бјелополац родом) у јануару 1913. г. упутио

краљу телеграм на француском језику обавјештавајући га да тамошњи чиновници врше силовања жена и сл. а касније и сам секретар био је оптужен за низ злоупотреба.

На основу података које су прикупиле ове комисије може се закључити да је било више случајева самовоље, недисциплине и других злоупотреба од стране локалних власти у бјелопољској области. Понегдје су те злоупотребе биле достигле забрињавајуће размјере. Ислједна комисија је у бјелопољској области примила 354 жалбе, од којих је ријешила 250 (ситније преступе и пљачке), а остале упутила судовима на поступак са захтјевом да се кривице утврде и починиоци примјерно казне. Утврђено је да су у области извршена 44 убиства, а 23 старосједиоца Србина предати су суду због пљачке муслиманског живља.

На убиства без разлога, премлаћивања, пљачке и развлачење државне имовине и имовине избјеглица мјесне власти нијесу увијек ефикасно реаговале. Тако, кад је црногорска војска заузела Мојковац поломила је врата и прозоре на турским касарнама и магацинима, па су жене које су ишле за војском развукле жито и други материјал прије него што су службе реда ступиле у дјелство. У Шаховићима и Вранешу државне зграде су запечаћене, а то је урађено и са кућама одбјеглих. Акцијом је по налогу Вукотића руководио Блажо Анђелић. Међутим, официр који је замијенио Анђелића дужност је схватио тако да је задужен да разоружа тамошње муслиманске становништво, да по увиђавности наоружава добровољце и шаље оружје и муницију Машану Божовићу, па су страже уколико нијесу биле уклоњене несавјесно обављале дужност а зграде од стране неодговорних отпечаћене и инвентар опљачкан.

Напоменуто је да је до злоупотреба и пљачки дошло и приликом ослобођења Бијелог Поља. Вукотић је оштро осудио такве поступке. По његовом наређењу на сам дан ослобођења вароши војни старјешине су јавно батинали виновнике изгреда. Али, разна лица склона криминалним радњама искористила су ратне метеже. Пљачкаши су и са школе у Пољима (територија предбалканске Црне Горе) скинули врата и прозоре и развукли школски инвентар.

И поред оштрих мјера команданта Источног одреда и честих упозорења са Цетинја, стање у Бијелом Пољу и околини у том погледу није било задовољавајуће. Прилике које су настале после ослобођења најбоље илуструју изјаве неколико црногорских официра (дате пред разним комисијама). Њих, истина, треба примити с извјесном критичношћу, јер су лична нетрпељивост, каријеризам и завист често били мотив за давање изјава. Ипак, чини се да је сасвим основана изјава Блажа Анђелића, који, пошто о злоупотребама обавијести владу, пред комисијом изјави: „Нема тога који може тврдити да у овом крају није било недозвољених убиства, отмица, пљачки, уцјењивања и другог па било од приватних особа било пак од државних званичника“.

На основу изјава више официра и саслушања одговорних лица са сигурношћу се може закључити да је војни материјал из турских магацина развучен без завођења у књиге, да је стока избјеглица, оглашена државном имовином, давата породицама државних чиновника у трајно власништво, да су запечаћени дућани чији су власници били одбјегли отварани од стране појединих чиновника и роба из њих узимана за личну употребу, да је било више отимачина, пљачки, премлаћивања, уцјена, неоправданих убистава и много паљевина. У ове криминалне радње било је уплетено више чиновника позадинских служби, а посебно из Обласне управе и командант Пећарско-пештерског батаљона, који бијаше себи прибавио знатну материјалну корист. Он је, прикупљајући оружје по Пештери и Коритима, опљачкао 20 волова, 50 брава и овећу суму новца, па је зато осуђен на 10 година затвора, одузимање капетанског чина и повраћај једног наполеона 98 турских лира, неких ствари и на трошкове поступка од 900 перпера. Осуда је изречена тек после више интервенција виших власти. И осам официра из овог батаљона било је осуђено на по 6 мјесеци затвора (ослобођени после 4 мјесеца), који пред Иследном комисијом изјавише да су кажњени што су открили злоупотребе свога команданта, кога је штитила родбина из Обласне управе.

У бјелопољској области највише злоупотреба је било на подручју око Шаховића, у селима Лијесци и Ободу, која су била насељена Каљићима. Деценијама закрвљени са Пољанима, Прошћенцима и Баричанима и у то вријеме починиоци низа злочина, Каљићи су овог пута осјетили сву суровост освете. Наиме, Каљићи су црногорској војсци пружили жесток отпор, а када је овај скршен, „племе Каљићи готово цијело побјегло је пут Пријепоља“, заједно са другим Доњоколашинцима. Доста их се склонило и у Пљевљима и околини. Интересантан је у вези са тим извјештај Начелства округа пљеваљског од 30. априла 1913. г. (ради се о српском начелству, јер у Пљевљима је до разграничења Србије и Црне Горе било успостављено црногорско-српско двовлашће) послат Штабу Врховне команде Скопље, у ком, поред осталог, стоји: „У срезовима пријепољском и пљеваљском, па и у вароши Пљевљу, има доста насељеника из Колашина. (...) Колашин је сад за време рата јако настрадао, јер су многе куће погореле и попљачкане, те су се многи његови становници тражећи крова над главом, привремено настанили у Пљевљу и околини. У самом Пљевљу било је 80 домова са 464 душе. Како је нестало прогона почели су се враћати на своја ранија огњишта“. Дио њих се вратио одмах пошто су Пријепоље и Пљевља пали у српске, односно црногорске руке, кад су увидјели да је сваки даљи отпор бесмислен. Тих повратника било је све до љета 1913. г., јер неки су били побјегли и у Босну и тамо се ставили под заштиту аустријских власти.

Међутим, околина Шаховића је настрадала једанест дана после уласка црногорске војске у ова мјеста. Одјељење које је пошло у помоћ Прекотарском одреду Машана Божовића (по једна чета Прошћанаца, Баричана и Брзаваца) запалило је Каљићима 140, а Дрпљанима изнад Шаховића 41 кућу, а било је и неколико убистава. Овај поступак је правдан да је одјељење било нападнуто. Паљевина је било и на другим странама, али је ова била најмасовнија.

Овакви изгреди водили су само појачаном отпору, тј. поновном одметању, бјекству на аустријско земљиште и појачаној тежњи муслиманског живља за иселењем у Турску. Али, изгреди а понегдје и злочини су се настављали. Наоружани Срби старосједиоци светили су се својим комшијама друге конфесије за све што су за вријеме турске владавине претрпјели; они су крстарили селима и појединце, под изговором да их тражи команда, одводили од кућа и убијали, или су приликом разоружавања муслиманских села заостајали иза својих јединица и чинили зулуме (случај убиства неколико Сијарића у Шиповицама које су убили заостали добровољци из одреда Павла Вујисића при повратку од Сјенице, неких Међедовића из општине Баре, Смаила Куча из општине Савино Поље и др.). Каткад су злочинима кумовали и појединци из власти, као у случају Меха Кофрца из Мојковца и др.

На разне изгреде па и злочине мјесне власти нијесу увијек ефикасно реаговале; Зуко Каљић из Мачката, за чије убиство његов син оптужи комшије, два дана је био неукопан док су дошли на увиђај капетан и писар из Поља, а капетан из Шаховића је поводом убиства Ислама Каљића послао на увиђај једног војника. Сам обласни управитељ изјави Комисији за извиђај злоупотреба да се „о административним формалностима није увијек водило рачуна у Управи“. Напоменимо да и поједини Муслимани, у циљу да се додворе властима или стекну неку имовинску корист, на извјестан начин сносе одговорност за нека убиства. Они су понекад подстицали Србе мјештане на освету износећи „у повјерењу“ да је онај кога нијесу трпјели у турско вријеме чинио зулуме, „разјашњавали“ неоткривена убиства. Разумљиво, често се радило о подвали.

Због алкавости органа власти, а каткад и зато што су у недовољне радње били умијешани и органи власти, Комисији за извиђај ових злоупотреба нијесу могли пружити записничке налазе о појединим злочинима, недостајали су и операцијски дневници о покретима војних јединица које су претраживале терен и разоружавале муслиманско становништво. Зато је било тешко установити да ли су појединци пружали отпор или су жртве самовоље неодговорних, а оптужени су лако налазили свједоке да су у критично вријеме били на другој мјесту и сл. А самовоља појединаца била је узела прилично маха. Карактеристичан је у том погледу случај предсједника општине Затон (користио имо-

вину одбјеглих у личне сврхе, задржавао за себе дио прикупљеног приреза, узимао мито, а своје суграђане претворио у своје чипчије и др.), а секретар Обласне управе оптужен је за више уцјена и других злоупотреба; или случај председника општине Недакуси, који у 1915. г. бијаше затворен под оптужбом да је тукао грађане и да се у току рата са Аустријом бавио трговином коњима и сиром, умјесто да обавља председничку дужност.

Када је ријеч о организацији власти на подручју Бијелог Поља и Доњег Колашина, односно у бјелопољској области, треба истаћи слједеће: успоставити ред, завести законитост и осигурати мир није било ни мало лако; наслеђе прошлости није се могло лако уклонити, јер су у тим крајевима безакоње и самовоља дуго царовали. Стари органи туђинске власти, разумљиво, нијесу могли послужити као основа нове, јер преокрет до ког је дошло у односу на претходни поредак представљао је прави револуционарни чин. Међутим, чиновници Обласне управе, Војног округа, жандармерије, председници општина и капетани били су, углавном, с територије предбалканске Црне Горе, чији је административни апарат патио од многих недостатака. Истина, многи од ових новопостављених чиновника никада раније и нијесу били у државној служби, па су добивши је настојали да стекну што више погодности и да искористе нередовне ратне прилике.

Чиновници са стране су се бахато и надмено односили и према српском становништву вароши — о Божићу 1915. г. због пуцњаве у ратним условима тучено је више грађана, па је једна група поднијела тужбу краљу. Министарство унутрашњих дјела је по овој жалби послало у Бијело Поље у својству иследника народног посланика Милисава Николића, који о томе поднесе подужу извјештај.

У свом извјештају Николић је, поред осталог, констатовао: да су пуцњаву најприје започели службеници а затим су пуцали и једни и други, да је неколико грађана лакше повријеђено, да је на први дан Божића вршен претрес кућа што је грађане огорчило, да постоји мржња између грађана и чиновника, да неки представници власти сумњиче грађане као нелојалне и непоштене, да су грађани и сувише брзи на жалбе, да је грађанство најприје било врло предусретљиво према чиновницима али да су их временом омрзли због њиховог некоректног понашања па и оне који су коректни, да се за грађане „не може рећи да су нелојални, јер и без Бјелопољаца има Црногораца нарочито варошана који радо не иду у војску“ и да не значи да нијесу патриоте зато што носе „швапске“ капе, јер и неки чиновници носе полуцилиндре а „швапских“ капа и нема. (Овдје је ријеч о томе што су тадашњи шеф полиције и ранији командант бригаде наређивали да се не смију носити друге капе осим црногорске, док су качкете које су носили варошани називали швапским капама). И на крају Николић је закључио да Бјелопољци не трпе већи зулум него за вријеме Турака, како су се они жалили, али да неправилности

има, да вршилац дужности обласног управитеља Јововић и шеф полиције Пејановић треба да се премјесте и да се за старјешину Обласне управе доведе личност од ауторитета.

Однос мјесних власти према муслиманском становништву усмјерио је на извјестан начин и један распис министра унутрашњих дјела, с почетка децембра (датиран 27. XI по ст. кал.) 1912. г. Наиме, пошто су се појединци последије запосиједања тих крајева одметнули у шуме, обавијештен о томе министар Пламенац је послао један распис у ком свим управним властима на новоослобођеној територији даје упутства за сузбијање одметништва. Он, између осталог, препоручује и спаљивање одметничких кућа и одузимање имања за државу (онима који се не поврате у року од 3 дана), предавање суду пунољетних мушких чланова из породичних задруга одметника који би се третирали као јатаци па би се према њима поступило као и према одметницима. Ове радикалне мјере које је препоручио министар унутрашњих дјела у тумачењу и примјени од стране локалних власти попримале су врло драстичне облике.

У 1913. г. међу муслиманским живљем из новоослобођених крајева јавља се веома јак покрет за исељавање у Турску. Највише пријављених за исељење било је из бјелопољске и беранске области. Исељавања су се наставила и у 1914. г. а нарочито масовна била су у априлу, када се за исељење пријавило из околине Бијелог Поља 416 породица са 2080 лица и из Бихора 720 породица са 4500 особа. У Подгорицу је 17. априла само из околине Бијелог Поља стигло око 600 особа, а на путу је било још толико. Злоупотребе и насиља дјеловали су поспјешујуће у том правцу.

Ова масовна исељавања забринула су неке муслиманске прваке, а посебно бјелопољског муфтију Јусуфа Делевића, који се телеграфски обратио краљу. Са Цетиња је стигао одговор, у ком, поред осталог, стоји: „Господар сажалева штетну појаву о исељењу муслиманског народа из тог краја који се спрема баш уочи његова доласка тамо да га види и охрабри и уочи му заблуду у коју зли људи наговарају тај од вазда мирни и добри народ (...). Гледајте и настојте да се народ не разура и не упропашћује. Зауостављајте га што боље док Господар тамо дође па ако народ и последије његове ријечи навали да се сели он га неће сметати“.

И поред ове интервенције са Цетиња, исељавање је настављено све док је почео први свјетски рат, па су се само из општина Шаховићи, Мојковац и Равна Ријека иселиле 453 породице које су оставиле 310 кућа. Из Бихора се у мају 1914. г. пријавило за исељење у Турску 30 народних првака са 550 домаћинстава, вјероватно из беранско-рожајског и бјелопољског дијела Бихора. У многим селима број пореских обвезника био је смањен за једну трећину, а у неким за једну половину. У 1913. и првој половини 1914. г. у Турску се, поред осталих, иселио и знатан дио мусли-

манског становништва из Колашина и колашинских села, који је после 1878. г. био избјегао у Вранеш, Бијело Поље и околна села.

Исељеници из бјелопољске области одлазили су преко Колашина и Подгорице за Бар, гдје је даљу бригу о њима преузимао аустријски конзул. Тачан број ових исељеника никад није установљен. Зна се толико да су се исељавали и крупни и ситни посједници, али и чипчије и друга муслиманска сиротиња, као и обескућени мухацири досељени овдје после 1878. г. Из вароши се иселио дио занатлија, трговаца, бивших турских чиновника и др. Али, било је прилично и оних који су поднјели молбе за исељење, па су се покајали и молили да остану, што им је и дозвољено. Било је и домаћинстава која су на својим имањима остављала дио породице. Многи, опет, нијесу могли измирити пореске и друге обавезе према држави ни продати своју земљу па су одустајали од сеобе.

Земља се обично продавала у бесцење (многи су то урадили кришом), а купци су били Срби мјештани и Црногорци из предбалканске Црне Горе, најчешће с подручја колашинске области и с подручја Дробњака. Но, било је и придошлица који су напуштenu земљу једноставно запосијели, рачунајући да ће имовинскоправне односе касније лако регулисати. Напуштене земље било је прилично, али је и глад за земљом била велика.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

— Архивска грађа —

Архив Историјског института Титоград

Оригинална документа Источног одреда црногорске војске из 1912—1913. године, фасц. 85

Рукописна грађа Вукашина Божовића — Ванредна комисија у новоослобођеним предјелима, фасц. 21

Архив СРЦГ Цетиње

Министарство унутрашњих дјела. Управно одјељење, 1913, фасц. 132, 140; 1914, фасц. 143, 146 и др.

Комисија Краљевске црногорске владе за извијај злоупотреба државних чиновника у новоослобођеним крајевима, фасц. I, II за 1913.

Обласне управе, Обласна управа Бијело Поље 1912—1915, фасц. бр. 18

— Литература —

Бабић Бранко, *Политика Црне Горе у новоослобођеним крајевима 1912—1914*, Цетиње 1984.

Милошевић Павле, *Операције Источног одреда Црногорске војске у Санџаку, Горњем Полимљу и Метохији 1912. године*. Историјски записи, св. 3—4, Титоград 1972.

Пејовић Боко, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962.
Први балкански рат 1912—1913, књ. III (аутор Митар Ђуришић), Београд 1960.

Ракочевић Новица, *Ослобођење Пљеваља и Камене Горе у балканском рату 1912. године*. Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII, Пријепоље 1979.

Ракочевић Новица, *Став Сретена Вукосављевића према разграничењу Црне Горе и Србије у области Пљеваља и Пријепоља*. Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље 1981.

Ризај Скендер, *Управна подела Новопазарско-Сјеничког санџака (1877—1902—1912)*. Наша прошлост V—VI. Краљево 1972.

Шалипуровић Вукоман, *Територијална подела средњег Полимља после ослобођења 1912. године*. Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље 1981.

Шћепановић Жарко, *Друштвено-политичке прилике у Бијелом Пољу и околини почетком XX вијека*. Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије у Никшићу, 4, Никшић 1973.

Prof. dr Žarko Šćepanović

LA LIBERATION DE BIJELO POLJE EN 1912 ET L'ORGANISATION DE SON AUTORITÉ

(R e s u m é)

Bijelo Polje avec ses alentours fut libéré des Turcs en octobre 1912 de part du détachement de l'est de l'armée monténégrine sous le commandement du général Janko Vukotić.

Le jour même de la libération de la ville, le général — serdar Janko Vukotić, par son ordre, forma des institutions militaires et civiles pour la zone des arrondissements turcs jusqu'alors de Bijelo Polje et de Bas Kolašin (administration régionale, district militaire, gendarmerie et tribunal militaire). Ces organes d'autorité étaient d'un caractère provisoire, formés dans des conditions de guerre. On organisa aussi des unités militaires volontaires.

Ensuite (en décembre 1912), le Ministère des Affaires Etrangères du Monténégro forma une commission afin d'organiser des mairies et des capitaineries dans les régions récemment libérées. La commission proposa la formation de trois capitaineries dans la région de Bijelo Polje, une dans la ville (formée au jour de sa libération) et quatorze mairies rurales. Les changements à cet égard eurent lieu en autonome 1913 après la démarcation entre le Monténégro et la Serbie.

Le dénombrement des familles fut aussi fait aux villages et aux mairies de ce qu'on peut voir que la majorité de la population y

était musulmane ce qui fut certifié par les données du dénombrement officiel de l'année 1914, quoique certains changements advinrent entre-temps car, une partie de la population musulmane émigra en Turquie.

Entretemps, plusieurs abus aurent lieu par les organes d'autorité locaux et, à cause de cela, le gouvernement monténégrin forma quelques commissions au cours des années 1913 et 1914, ayant comme devoir de faire une inspection et de demander compte aux instigateurs. Quelques uns d'eux furent livrés au tribunal et condamnés à des peines temporaires assez longues, ce qui eu, avec les autres mesures du gouvernement, monténégrin, comme conséquence la normalisation de la situation dans la région de Bijelo Polje.